

Неокласичний підхід або формалістична концепція розглядає людей в усі епохи як «homo economicus» — тих що, раціонально максимізували свою користь за обмежених ресурсів. Тому до давнини застосовуються сучасні економічні моделі: попит і пропозиція, аналіз витрат і вигод, транспортні моделі.

І. Валлерстайн, Е. Сміт, К. Чейз-Данн стояли на позиціях, що економічний розвиток одних регіонів залежав від експлуатації інших через нерівний обмін. Вони припускали про те, що в глибокій давнині існували міжрегіональні економічні системи з ядром, напівпериферією та периферією.

Як первинна соціальна одиниця виробництва, споживання та відтворення в більшості аграрних суспільств, домогосподарства посідають важливе місце у вивченні економіки давніх держав. Такий підхід отримав назву «агент-центрований підхід». Археологи зазвичай визнають домогосподарства та пов'язані з ними артефакти й особливості одними з найкращих археологічних джерел економічних і соціальних даних. Деякі нещодавні знахідки про давню економіку домогосподарств стосуються варіативності на різних рівнях. У деяких випадках археологи виявили високий рівень варіативності між домогосподарствами, навіть у межах однієї громади, у таких факторах, як багатство, доступ до імпорту та економічна діяльність. Дані на рівні домогосподарств мають вирішальне значення для археологічного аналізу стародавніх економік, і ця сфера дозріла для значних досягнень у майбутньому.

Однак, жодна «чиста» теорія не є достатньою. Сучасні дослідження зазвичай комбінують субстантивістські та формалістські елементи, додають політичну економію й екологічні фактори, активно використовують комп'ютерне моделювання (агент-базовані моделі, GIS, мережевий аналіз), ізотопні та ДНК-дослідження. Це дозволяє одночасно враховувати і соціальну «вбудованість», і раціональні розрахунки, і владні відносини.

Археологи зробили великий внесок в наукове розуміння економіки давніх держав, як ті, що задокументовані в текстових джерелах, так і ті, що не мають документальних даних. Водночас, реконструкція палеоекономік вимагає якомога повної дослідженості пам'яток на рівні окремого мікро чи макро регіону, це в свою чергу було б відправною точкою для здійснення таких досліджень.

Володимир Парацій (Бережани)

ДО ПІЗНАННЯ АРХЕОЛОГІЧНИХ АРТЕФАКТІВ З ФОНДІВ БЕРЕЖАНСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ: МЕТАЛЕВЕ ТЕСЛО

«Так, речі говорять. Всі без винятку. Та відкриваються вони не кожному та не відразу. Секрет успіху археолога полягає в тому, щоб знати якнайбільше матеріалів, зібраних на великих площах материка, володіти методикою й умінням наукового узагальнення, уміти належним чином і в потрібному руслі фантазувати». Так стверджував відомий український археолог Дмитро Телегін.

І такі речі «говоритимуть» в музеї, розкриваючи себе перед зацікавленими. Але інформативно «говоритимуть» лише в після досконалої атрибуції предметів, визначення їх походження; загалом – якісно проведеної науково-дослідної роботи в музеї. Що трактується (в сучасній науковій термінології музейництва) як «вид музейної діяльності, спрямований на отримання нових знань на основі вивчення музейних предметів і колекцій та польових досліджень». Адже науково-дослідна функція музею полягає «у виконанні наукових досліджень, що ґрунтуються на вивченні музейних фондів», тобто

«сукупності об'єктів, музейне значення яких потрібно довести». А це можливо тільки тоді, коли вивчено кожен предмет, кожен індивідуально виражений артефакт – носій історичності, функціональності та неповторності.

І в цьому контексті пошуку достовірності та автентичності музейного предмету об'єктивно звучатиме думка відомого австрійського музеолога Фрідріха Вайдаха: «Первинний предмет – оригінальний. Такий предмет має бути автентичним стосовно чогось, мати якийсь походження, метонімічно промовляти за певну реалію». Отже, на вірному ототожненні (атрибуції, дослідженні) предмета музейного значення формується достовірне інформаційне підґрунтя музейної експозиції (чи – загалом – музейного фонду).

Апріорі об'єктивними є археологічні артефакти. Так, один з «метрів» польської археології 1920–1930-х рр. (а також один із прем'єр-міністрів довоєнної Польщі) Леон Козловський зазначив: «Усі археологічні знахідки є документами, в яких записано історію нашої землі в добу передісторичній. Потрібно лише пізнати мову цих документів, навчитися на їх підставі відцифрувати історію завмерлого минулого, і часи ті перестануть бути періодом байок, а стануть предметом запитів наукових». Ця думка є, безумовно універсальною та всеохоплюючою для розуміння значимості археології в системі історичних (і, загалом, гуманітарних) наук, спрямованих на пізнання людини в оточуючому просторі матеріального та духовного минулого. Тому, археологічний музейний експонат (фондовий артефакт) є першочерговим об'єктом вивчення та аналізу як носій первинної та автентичної (об'єктивної) історичної інформації.

Згідно висновків знаного українського археолога Віктора Войнаровського: «...деревообробний інструментарій Київської Русі X – XIV ст. за якістю сталевих лез та різноманітністю спеціалізованих форм не поступався кращим західноєвропейським зразкам того часу». Тому, описуючи та атрибутуючи артефакти подібного технологічного (а також господарського й виробничого) спрямування, ми апріорі говоримо про справжню історичну цінність, про визначальний предмет музейного значення.

І одним з таких високоякісних господарських (теслярських, столярських) інструментів епохи є металеве (залізне) тесло, яке зберігається у фондах Бережанського краєзнавчого музею. Його довжина – 21 см., максимальна ширина – 6 см., а діаметр втулки (отвору) – у межах 4,5x5 см. (рис. 1).

Тесло, тесла (від прасл. *tesati*) – вид теслярського ручного інструменту, схожий на сокиру (або й вид сокири) з лезом, розташованим перпендикулярно до топорища (як у мотиці, кирці). Площина леза тесла зберігає прямий кут з руків'ям. Полотно може бути прямої, овальної або круглої форми. Іноді тесло має опукле лезо і жолобчасту форму. Загалом – тесло визначається як плоский важкий рублячий інструмент, виготовлений з каменю або металу.

Описуваний музейний експонат має пряму видовжену металеву основу, яка потоншується (загострюється) й розширюється до низу. У верхній частині інструменту (товстостінної та вузької) формується отвір (втулка), куди закладається топорище. Стінки отвору, що виходять із верхньої частини леза, розширюються по краях, отримуючи дещо ромбоподібний вигляд; далі – заокруглюються до верху, формуючи рівну площину верхньої частини отвору тесла.

По цій верхній площині тесло профілюється двома виступами вперед і назад (переднє втрачене) для кращої фіксації топорища. Ці виступи, а також форма тесла загалом, дозволяє хронологічно ототожнити наявний археологічний артефакт періодом Київської Русі (у межах XI – XIII ст.). Його

вищевказані розміри також відповідають приблизно-узагальненим стандартам киево-руського часу: довжина – від 7 до 18 см, ширина – від двох до 7 см.

У теслах, на відміну від сокири, втулка розташована впоперек леза. Такий господарський інструмент виготовлено з цільного куска заліза шляхом формування та ковки. Також, на відміну від сокири, втулка тесла розташована впоперек леза. І використовувалися вони, зокрема на киево-руських землях, для виготовлення великих виробів, видовбаних з цілої колоди, для інших масштабних деревообробних занять

Тесло як інструмент (знаряддя праці) можна було використовувати для рубання лісу, однак одним з основних його призначень, до появи пилки, було очищення стовбурів. Також це теслярське знаряддя використовували (і нині використовують) для вирубки виїмок, виготовлення різних форм з дерева (човнів-довбанок, корит, бочок та іншого начиння), вирубки пазів, зняття кори та обробки дерев'яних поверхонь. У часи Київської Русі тесло функціонально застосовувалося й для витісування вуликів, виготовлення ложок, а також і в кушнірській справі.

Руків'я теслярського знаряддя роблять найчастіше з деревини твердих порід і вони бувають різної довжини. Короткі, наприклад, часто використовуються для створення речей малих форм.

Тесло належить до чи не найдавніших інструментів обробки дерева. Його почали використовувати ще з часів неоліту та бронзи. Тесло, яке насаджувалося на дерев'яне руків'я, зустрічається на слов'янських поселеннях Прикарпаття VIII – X ст. Права, відомі вони лише в киево-руських горизонтах багат шарових пам'яток. Зокрема, зустрічаються тесла на Райковецькому городищі (VII – XIII ст., Житомирщина), а також на синхронних до райковецьких пам'яток середнього Подніпров'я принаймні з середини – кінця X ст.

Подібні інструменти походять з городища VII – X та XII ст. Воїнь, що на Полтавщині (зона затоплення Кременчуцького водосховища; розкопки В. Довженка, В. Богусевича, В. Гончарова, Р. Юри 1956–1959 рр.). Зустрічаються вони і серед ремісничих знарядь роменської культури Лісостепу та південних районів Полісся Дніпровського Лівобережжя (др. пол. VIII – X ст.).

У 1934 р., під час дослідження напівземлянки на городищі II літописного Іскоростеня (м. Коростень, Житомирщина) знайдено залізні сокири та тесла (серед іншого комплексу артефактів).

Як уже згадувалося інструмент був особливо ефективний при видовбуванні човнів. Для прикладу: з 2010 по 2017 рр. в Інституті археології НАН України проводилися експериментальні роботи по виготовленню та випробуванню реконструйованого киево-руського деревообробного інструментарію, техніки та технології обробки деревини, яка могла застосовуватися під час виготовлення човнів-однодеревок – найбільш простих типів річкових плавзасобів. Було виготовлено кілька натурних реплік човнів та додаткового пристосування до них. Серед зразків реконструйованого киево-руського інструменту були й тесла, повністю ідентичні нашому (рис. 2).

Тесло киево-руських часів як музейний експонат – це також уже давня традиція. Так, теслярський інструмент зафіксовано у великокнязівській збірці музейної колекції Василя Тарновського у його маєтку в Качанівці (Чернігівщина).

Власне, на таких експонатах, скромних з першого погляду, й базується ті важливі складові, що визначають музей як «місце, де конструюється й отримується знання», а музейну експозицію як «матеріальне втілення

колективної пам'яті, заснованої на більшості індивідуальних пам'ятей...» (що добре описав коста-ріканський музеолог Оскар Наваро).

Безумовно, краєзнавчі музеї в своєму регіоні (тобто, у межах охоплення таким музейним простором) відіграють таку ж роль та мають таке ж місце і значення, яке закладене в окремій дефініції рекомендації ЮНЕСКО щодо найефективніших заходів забезпечення загальнодоступності музеїв (Париж, 1960 р.): «У місцевостях, де вони розташовані, музеї мають бути центрами розуму і культури, а відтак, вносити свій вклад у духовне й культурне життя населення... Це особливо стосується музеїв, що знаходяться в невеликих містах і селах, які часто мають важливе значення попри невеликі розміри».

І для цього потрібен, перш за все, цікавий, автентичний часу та простору, експонат. Адже, власне їх сукупність у професійному представленні – це те, що виводить музей на рівень краєвого дослідницького та просвітницького центру.

А також – підсумовуючи – це важлива інформаційна база для пізнання та розуміння регіонального історичного минулого, як органічного складника минулого національного чи світового.

Андрій Вирста (Тернопіль)

АРХЕОЛОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА РЕСТАВРАЦІЙНИХ РОБІТ

Археологічна діяльність є невід'ємною складовою реставраційних робіт, особливо коли йдеться про об'єкти історико-культурної спадщини. Адже мова йде не лише про процес відновлення зовнішнього вигляду чи конструкцій споруд, а передусім – детальне дослідження минулого, яке дозволяє зберегти автентичність і історичну цінність об'єкта.

Саме археологія забезпечує наукову основу для подальших втручань в структуру об'єкта, відкриваючи нові факти про будівельні техніки, етапи розвитку споруд, культурні контексти, а також допомагає уникнути помилок, які можуть призвести до втрати унікальних історичних елементів.

Щоб безпосередньо ознайомитися з тим, що є реконструкція, нормами відповідних робіт та з'ясувати більш точно роль в них археології, нам необхідно розглянути наступні тези:

Головною метою реставрації пам'ятки є збереження історичної достовірності та культурної цінності (автентичності пам'ятки) шляхом підтримання об'єкта культурної спадщини в задовільному стані.

Реставрація повинна ґрунтуватись на бережливому ставленні до історичної субстанції та автентичних елементів і характерних рис пам'ятки, а також передбачати розкриття і збереження її культурної та історичної цінності.

При проведенні реставраційних, ремонтних і відновлювальних робіт потрібно зберігати ті різночасові і різностильові елементи (нашарування), які відображають значимі внески всіх епоху створення пам'ятки. Осягнення єдності стилю не є метою реставрації.

Археологічна діяльність у межах реставраційних робіт регулюється Законом України «Про охорону культурної спадщини» та відповідними державними будівельними нормами (ДБН). Будь-яке втручання у пам'ятку без археологічного супроводу може розглядатися як порушення охоронного законодавства.

Взаємодія двох фахових груп: археологів та реставраторів відбувається на етапах: Підготовчого дослідження – аналіз архівних джерел, планів, фото. Польового етапу – розкопки, фіксація знахідок. Наукової інтерпретації – датування, реконструкція. Практичної реалізації – внесення результатів у проект реставрації.